

תימא

כתב עת לחקר יהדות תימן ותרבותה

העורך

יוסף יובל טובי

[יד]

הוצאת האגודה לטיפוח חברה ותרבות

נתניה * תשע"ז

חברי המערכת

אהרן בן־דוד
יגאל בן־שלום
אהרן גימאני
יהודה עמיר

על העטיפה:

זקן תימני מלמד את נכדו תורה

©

כל הזכויות שמורות

כתובת המערכת וההנהלה:

תימא, האגודה לטיפוח חברה ותרבות

כיכר העצמאות 11, ת"ד 1167, נתניה 42271

טלפון: 09-833-1325; פקס: 09-861-4712

הכתובת למשלוח מאמרים וספרים לביקורת:

פרופ' יוסף יובל טובי, החוג לספרות עברית והשוואתית, אוניברסיטת חיפה, חיפה 31905

דוא"ל: yoseftobi@gmail.com

נדפס בדפוס א. שטרן, ירושלים תשע"ז

תוכן העניינים

5	הרקע החברתי והדתי של היהודים בממלכת חֲמִיר	יוסף יובל טובי
29	חוק הטבע ותורת משה בהגותו של רב נתנאל בירב פיומי	שלום צדיק
	מדרש הגדול ומדרשי תימן: עיון משווה	גלעד שפירא
40	בהקדמות מדרש מאור האפלה ומדרש הגדול	
	רבי יעקב אנטולי	ישראל בן סימון
62	והפולמוס על הפרשנות האלגוריסטית בתימן	
71	סדר לימוד המשנה במשכנות תימן	אדם בן־נון
90	קהילת יהודי תימן באתיופיה במאה העשרים	יואל שילה
		מנחם צוברי
103	קהילת מחוית וחכמיה	(צובארה)
123	רכושה של משפחה יהודית מן המעמד הבינוני בתימן	זהר עמר
	היפרדות קהילות המערבים והתימנים	דרור חוברה
136	מן הכולל הספרדי בירושלים: דמיון ושינוי	
	האסופית מקיבוץ כפר גלעדי	רחל שרעבי
151	מרים לויטין בת הרב אברהם שרעבי	
	הרב יוסף קאפח:	משה דרורי
168	פרשה לא ידועה על פסק דינו בבית המשפט העליון	
188	האם ראוי להקים ועדת חקירה חדשה לפרשת 'ילדי תימן'?	דב לויטן
		על ספרים ועל סופרים
	יהודי תימן ביצירתו הספרותית של עלי אלמקרי:	יוסף יובל טובי
209	סופר תימני ליברל נועז על יהדות ועל יהודים	
231	על מיכאל יצחק ועל שיריו	אסתי תירוש
241	שירים	מיכאל יצחק

ביקורות ספרים

252	נתיב חייו של מחנך בישראל: נסים גמליאלי, בנתיבות חיי	יוסף יובל טובי
254	מסע שרשים בכתובים: יצחק גלוסקא, עד עפר	דוד מלמד
v		תקצירים

דב לויטן

האם ראוי להקים ועדת חקירה חדשה לפרשת 'ילדי תימן'?¹

א. מבוא

בשנים הראשונות לאחר קום מדינת ישראל נעלמו ילדים תימנים במהלך עליית 'על כנפי נשרים'. ילדים חולים הועברו לטיפול רפואי בתוך מחנות העולים או מחוץ להם, ורבים לא שבו למשפחותיהם. גורמי הממסד טענו שהילדים נפטרו, טענה שלאחר מכן קיבלה גיבוי מסוים בממצאי ועדות החקירה שחקרו את הפרשה. בשנת 1966 הוקמה 'הועדה הציבורית לגילוי ילדי תימן הנעדרים', ובעקבותיה שלוש ועדות חקירה: ועדת בהלול'מינקובסקי, 1967/8; ועדת שלגי, 1988/94, וועדת כהן-קדמי 1995/2001.² העובדה ששלוש ועדות שונות חקרו אותה פרשה במשך תקופה כ-34 שנים היא תופעה חריגה חסרת תקדים בהיסטוריה של מדינת ישראל. אך למרות פעולתן של ועדות חקירה אלו והדו"חות המפורטים שפרסמו, מסרבת פרשת 'ילדי תימן הנעדרים' לרדת באופן סופי מסדר היום הציבורי ולעבור לספרי ההיסטוריה ולמישור המחקר האקדמי-ההיסטורי. במהלך השנים נשמעה חזר ושוב הטענה כי הילד הנעדר היה בריא כשהוצא מחזקת הוריו, ולחילופין, שוודאי לא היה במצב בריאותי חמור ולא ייתכן שהוא פשוט נפטר. טענות אלו הלכו וגברו, במיוחד מאז ועדת שלגי, וביתר שאת גם בעת פעילותה של ועדת כהן-קדמי. משפחות רבות שיקיריהן היו בין הנעדרים, וכן רבים מיוצאי תימן ואף גורמים מחוץ לקהילה, סרבו לקבל את ממצאי ועדות החקירה ומסקנותיהן, כי כמעט כל הילדים נפטרו. הדבר מכונן גם למסקנות ועדת כהן-קדמי, אף שהיתה ועדת חקירה ממלכתית (ועדת חקירה על פי חוק). תחת זאת דורשות המשפחות להקים ועדת חדשה, רביעית, שתחדש את החקירה בעניין הילדים שנעלמו. דרישה זו הולכת ומתחזקת במקביל ל'תאוריית הקונספירציה', לפיה נמסרו הילדים לאימוץ בארץ

¹ המאמר נחתם ב-11.9.2016.

² ראש הוועדה שופט בית המשפט המחוזי בדימוס יהודה כהן נאלץ לפרוש בשנת 1999 בשל מחלה ואת מקומו מילא שופט בית המשפט העליון יעקב קדמי. להלן תכונה ועדה זו ועדת כהן קדמי, אך הדין וחשבון הסופי של הוועדה יכונה 'דו"ח קדמי', לפי שנכתב כולו בתקופת כהונתו.

להורים אשכנזים חשוכי ילדים ואף הוברחו מחוצה לה. לאחרונה, ניכרת פעילות ענפה מאוד לחידוש החקירה. העמותות 'אחים וקיימים' ו'עמרים', המייצגות את הדור השני (ולפעמים אף הדור השלישי) של יוצאי תימן, הצליחו להעלות את הפרשה לראש הסדר הלאומי של מדינת ישראל. ראשי העמותות נוקטים קו תקיף, כי על מדינת ישראל להודות במעשים הפסולים שבוצעו לכאורה בראשית שנות המדינה.

האם אכן יש מקום להקים ועדת חקירה חדשה לפרשת 'ילדי תימן הנעדרים'? האם ממצאי שלוש הוועדות הקודמות לא נתנו מענה מספק בעניין היעלמות הילדים והתנהלות הממסד בסוגיה זו? האם ועדה חדשה תוכל להגיע למסמכים ולעדויות מהימנות שלא היו בפני הוועדות הקודמות? היות שוועדת כהן קדמי היתה ועדה ממלכתית, הרי שכדי לשנות את מסקנותיה יהיה צורך בהקמת ועדה חדשה במעמד דומה, כלומר ועדת חקירה ממלכתית נוספת! להלן נבחן אפוא את הסיבות ואת הרקע לחידוש הדרישה לבירור הפרשה דווקא עכשיו (ספטמבר 2016).

ב. קליטת עולי 'על כנפי נשרים' במדינת ישראל

התנאים בארבעת מחנות העלייה העיקריים של עולי תימן (ראש העין, בית ליד, עין שמר ועתלית) היו קשים מאוד. העולים שוכנו באוהלים ובצריפים וחלקם הועברו אחר כך ל'מעברות', שגם בהן התגוררו בצפיפות ובתנאים ירודים.³ הם שהו במחנות העולים זמן ארוך יותר מכל קהילת עולים אחרת והיו תלויים לחלוטין במנהלים ובמנגנוני הקליטה. על גבם התנהל מאבק פוליטי חריף בין הארגונים והמוסדות בעלי הזיקה הפוליטית המובהקת למשיכת העולים לחיק מפלגותיהם. היחס הפטרוני של הקולטים, מרביתם מוותיקי הישוב ובעיקר יוצאי אירופה, ניכר במיוחד כשבאו לספק את צרכיהם הבסיסים של העולים בדיוור, בתעסוקה, בחינוך ובבריאות.⁴

הגישה ביחס לעולים מארצות המזרח היתה 'קליטה באמצעות מודרניזציה', כלומר לשנותם, לחנכם ולהתאימם לאתוס של הישראלי החדש, על ידי הקניית הערכים המתקדמים של החברה המודרנית-החילונית ולהעבירם תהליך של דה-סוציאליזציה על ידי סילוק התרבות, הערכים והמאפיינים שהביאו עמם מן הגולה.⁵

³ לויטן תשס"ה, עמ' 379–381.

⁴ ילדי העולים נתפסו כילדי מדינות העולם השלישי ואף נשללה מן ההורים היכולת לשלוט בחייהם בלי העזרה הנדיבה של החברה המתקדמת; ראו מדמוני-גרבר 2009.

⁵ סבירסקי 1981, עמ' 2–3.

מדיניות זו השתלבה היטב בגישת 'כור ההיתוך'. המפגש בין הוותיקים, שהקימו מערכת מוסדית וחברתית מודרנית יחסית, ובין העולים מארצות המזרח בכלל ועולי תימן בפרט, לא התרחש אפוא על בסיס של יחסים שוויוניים. במהלך מפגש לא-סימטרי זה בין הוותיקים לעולים נעשו שגיאות רבות שפגעו ברקמות היסוד של הקהילות המסורתיות ובמעמדו של אבי המשפחה. לצד ההשגים המרשימים בתהליך הקליטה הפורמלית-המוסדית, לא נעדרו גם פרקים מכאיבים ומאכזבים. פרשת 'ילדי תימן הנעדרים' היא אחד הפרקים הבולטים בהם.

ג. 1948–1954 התקופה שבה נעלמו הילדים

התמותה בקרב ילדי עולי תימן היתה גדולה מאוד. רבים מהם מתו בדרך הקשה בין תימן לעדן או לאחר שהגיעו למחנה המעבר באשדוד, ואף במהלך הטיסות לאחר הגיעם לישראל. בשל כך הוחלט שלא לשכן את התינוקות והילדים הקטנים באוהלים הרעועים שבהם שוכנו משפחותיהם, אלא להעבירם למבנים יציבים שהוסבו לבתי תינוקות ולבתי חולים ארעיים. לעתים נעשתה ההפרדה כבר בשדה התעופה, זמן קצר לאחר הנחיתה, או עם ההגעה למחנות. לימים נתברר, כי הפרדה זו היתה אחד הגורמים העיקריים להיעלמות הילדים. כשבאו ההורים לבתי התינוקות או לבתי החולים לקחת את ילדיהם, לא מעטים מהם לא מצאו אותם או שנאמר להם כי נפטרו. מרוב ייאוש וצער הסתפקו ההורים בתשובות שניתנו להם.

להיעלמות הילדים היו מאפיינים דומים: כמעט כולם בני עדות המזרח, ברובם המכריע בני עולי תימן; גילם היה פחות משלוש שנים וההורים שהו פחות משנה אחת בארץ. גם מיקומי ההיעלמויות היו דומים: בתי חולים, בדרך אליהם או בדרך חזרה. להורים נמסר על מות ילדיהם בעל פה, לרוב רק לאחר שנערכה הלוויה ללא נוכחות ההורים ואף לא הוקמה מצבה על הקבר. רבים מן ההורים לא קיבלו תעודת פטירה על מות הילד ולא ראו את גופתו, אך בדרך כלל לא התלוננו על שלא שותפו בקבורת הילד. התנהגותם הפסיבית של עולי תימן נבעה הן מהלם המעבר לעולם המודרני והן מגישת החיים הפטליסטית שפיתחו כמשך הדורות בגלותם.

המערכות האחראיות על הקליטה (הסוכנות היהודית, הנהלות מחנות העולים ומשרד הבריאות) היו מודעות היטב למצב המורכב והסבוך שנוצר. מסמכים בני התקופה מוכיחים בבירור, כי גורמי הממסד ידעו על ילדי העולים שנעלמו ולמרות זאת עשו מעט מאוד כדי לברר מה עלה בגורלם. העדר נכונות הממסד לעסוק בפרשה, חוסר האונים של ההורים והעניין המועט שהעיתונות דאו גילתה בסוגיה,

אם בכלל, מנעו את העלאת הפרשה על סדר יומה של המדינה הצעירה. בשל קשיי היום-יום וצורכי השעה, כגון דיור ופרנסה למשפחה, נאלצו הורי הילדים בלידת ברירה להשלים עם המצב. אמנם היו הורים לא רבים שלא השלימו עם הבשורה הקשה או שלא קיבלו כל מידע ביחס לגורל ילדם ופנו לרשויות בתלונה על היעלמותו. דבר זה הצדיק חקירה יסודית כבר בעצם תקופת קליטת העולים, אך זו לא בוצעה. כעבור שנים עלתה הטענה, כי למעשה, ילדים רבים שנרשמו כנפטרים, נחטפו או נמסרו לאימוץ. עם הזמן הפכה טענה זו לנרטיב של רבים מיוצאי תימן, טענה העומדת – כאמור לעיל – בבסיס הדרישה להקמת ועדת חקירה חדשה.

באביב 1963 עלתה לראשונה סוגיה זו לראש סדר היום הלאומי של המדינה, עם התארגנות ועדת פעולה של יוצאי תימן בעלי מעמד והשכלה, שהתחנכו בארץ והכירו היטב את התהליכים הפוליטיים והממסדיים. להערכת הוועדה היו כשמונים מקרים של ילדים שנעלמו בתקופת העלייה. ועדה זו היתה הגרעין שממנו צמחה 'הוועדה הציבורית לגילוי ילדי תימן הנעדרים', שתבעה לחקור באופן מעמיק מה היה גורל הילדים הנעדרים. הסיבה הישירה להתעוררות העניין היתה משלוח צווי גיוס לילדים אלה לקראת שירותם בצה"ל, כפי שפרסם העיתונאי יוסף צוריאל.⁶ פעילות זו היוותה לחץ ציבורי שזכה לאוזן קשבת גם בקרב חברי כנסת רבים.

ד. ועדות החקירה שפעלו בין השנים 1967–2001

1. ועדת בהלול-מינקובסקי, 1967/8

בעקבות הדרישה הציבורית ולאחר דיונים במליאת הכנסת ובוועדת השירותים הציבוריים של הכנסת, הקימו שר המשפטים יעקב שמשון שפירא ושר המשטרה אליהו ששון ב־3.1.1967 ועדה בין־משרדית בראשות עו"ד יוסף בהלול, פרקליט מחוז חיפה והצפון ורב פקד ראובן מינקובסקי, מן המטה הארצי של משטרת ישראל.⁷ הכוונה המקורית היתה שהוועדה תבחן במשך שלושה חודשים את הנושא ותגיש המלצות לגבי המשך החקירה. ברם, הוועדה הפכה בפועל לוועדת חקירה בין־משרדית שחקרה את הפרשה במשך כשנה. באוקטובר 1968 הגישה הוועדה דין וחשבון ולפי ממצאיה היו 342 תלונות על היעלמות ילדים, רובם המכריע מעולי

⁶ צוריאל 1966; לא היה זה הפרסום הראשון, אך הוא זכה להדים נרחבים. פרסום קודם היה ספרה של רות צוקר, עורי צפון ובואי תימן, משנת 1963, שבו סיפרה על שלושה ילדים שאימצה בביתה, בהם ילדה תימנייה. לימים התברר כי היא תמר, שאומצה בידי משפחת צוקר.

⁷ עו"ד קאהן והחוקר הפרטי עמי חובב צורפו לוועדה במעמד משקיפים.

תימן במהלך העלייה הגדולה; 316 ילדים נפטרו, 4 נמצאו בחיים ומהם שניים מאומצים – אחד במשפחה אומנת ואחד שגדל עם משפחתו הביולוגית (למעשה תלונת שווא). 22 ילדים הנותרים נשארו בגדר 'נעדרים'. בסיכום דו"ח הוועדה פורטו חמש סיבות עיקריות להיעלמות הילדים:

(א) עלייה המונית בתקופה קצרה שאופיינה בבעיות מנהליות.

(ב) נדודי אוכלוסייה בפנים הארץ (במחנות העולים ובישובי קבע).

(ג) הפרדת הילדים מהוריהם ואשפוזם ללא רישום מדויק.

(ד) תחלואה גדולה ושעורי תמותה גבוהים.

(ה) שיבוש שמות ברישומים במחנות ובמוסדות שטיפלו בעליית יהודי תימן.⁸

הוועדה חקרה אם היה יסוד לכאורה לידיעות לפיהן נמסרו ו/או הוברחו ילדים של יוצאי תימן ליהודים מחו"ל, אך לא הגיעה לתוצאות, והמליצה לשרי המשפטים והמשטרה לערוך חקירה בחו"ל, שכן היא עצמה התמקדה בחקירה בישראל בלבד. בעקבות פרסום הדו"ח הבטיחו רשויות המדינה כי תימשך החקירה לגבי 22 הילדים שגורלם לא נודע, כולל בחו"ל. בפועל אמנם נערכה חקירה כזאת, אם כי לא הביאה לגילוי עובדות חדשות. יצוין כי חברי הוועדה וכמעט כל ההורים השלימו עם מסקנותיה והפרשה ירדה מסדר היום הציבורי. עוד המליצה הוועדה להסמיך את פקידת האימוץ הראשית במשרד הסעד להודיע לילדים המאומצים במכתב אישי כי הם מאומצים, 'ותו לא'.

2. ועדת שלגי, 1988/94

בשנת 1983 התפרסמה עבודת מחקר אקדמית שניתחה את ההבטים הסוציאל-פוליטיים של עלייתם וקליטתם של יהודי תימן.⁹ באשר לפרשת הילדים הנעדרים נטען כי מספר הילדים שנעלמו היה גבוה ממספר התלונות (342) שנחקרו בידי ועדת בהלול-מינקובסקי וכי החקירה אחר 22 הילדים שגורלם לא נודע לא מוצתה. זאת ועוד, במקרים רבים לא עודכן מרשם התושבים לגבי הילדים שעל פי מסקנות הוועדה נפטרו. היו גם מקרים שתאריך הפטירה של הילד לגרסת הוועדה לא התאים למציאות שהיתה ידועה להורים וכי לא תמיד נמסר לבני המשפחה הציון המדויק של קבר ילדם. כן נטען, כי לא כל המסמכים הרלוונטיים הגיעו לוועדה. המחקר זכה לתהודה בעיתונות והפרשה עלתה שוב לסדר היום הציבורי של מדינת

⁸ בהלול-מינקובסקי 1968, עמ' 18.

⁹ לויטן 1983.

ישראל. 'הוועדה הציבורית לגילוי ילדי תימן הנעדרים' הוקמה מחדש ודרשה להקים ועדת חקירה חדשה, לפי שוועדת בהלול-מינקובסקי לא מיצתה את החקירה בשל מגבלותיה החוקיות הקשורות למעמדה ולדרכי חקירתה.¹⁰

אולם שמעון פרס, ראש הממשלה ויו"ר מפלגת העבודה דאז, התנגד מסיבות פוליטיות להקמת ועדת חקירה חדשה וביקש לבחון דרכים אחרות.¹¹ בשנת 1986 החליף יצחק שמיר את שמעון פרס בעקבות הסכם הרוטציה ביניהם וחברי הוועדה הציבורית נפגשו אתו באופן אישי ודרשו להקים ועדת חקירה ממלכתית. אך דרישת הוועדה נתקלה בהתנגדות, במיוחד מצד גורמים במשרד המשפטים, ובראשם היועץ המשפטי לממשלה יוסף חריש ועו"ד יהודית צור. בסופו של דבר התקבלה הצעת הפשרה של אליקים רובינשטיין מזכיר הממשלה, לכונן 'ועדת בירור' בת חמישה חברים שבראשה יעמוד שופט בדימוס. אכן, ליושב ראש הוועדה מונה משה שלגי, שופט בית המשפט המחוזי בדימוס, ולידו כיהנו נציגי משטרת ישראל, משרד הפנים, היועץ המשפטי לממשלה ויו"ר הוועדה הציבורית (וראש המועצה המקומית ראש העין) יגאל יוסף. הוועדה העסיקה בהמשך את החוקר עמי חובב ששימש כמשקיף מטעם הוועדה הציבורית בוועדת בהלול-מינקובסקי. ועדת שלגי טיפלה ב-505 תלונות, מהן 301 חדשות. דין וחשבון הוועדה הוגש לממשלה בסוף שנת 1994. וזה סיכום הממצאים לגבי המקרים החדשים: 222 ילדים נפטרו, מתוכם לא היו תעודות פטירה ל-51; 14 נעלמו במחנה בעדן, לגבי 3 מהם היה מידע על פטירתם; 65 ילדים אחרים – לא נמצא כל מידע עליהם.

אף שחברי הוועדה השקיעו עבודה רבה במשימתם, משפחות רבים לא היו מוכנות לקבל את ממצאיה, בעיקר בשל הזמן הממושך של פעילותה. עניין אחר שעורר חשד רב בקרב המשפחות ובקרב כל מי שעסק בפרשה, הוא שבכמה מתיקי הילדים שבמשרד הפנים, צוין כי 'עזב את הארץ בשנת 1962'. תיקים אלו כללו חלק מ-22 המקרים שוועדת בהלול-מינקובסקי לא הצליחה לפענח ומקרים אחרים מן התלונות החדשות. הרקע לרישום המוזר של משרד הפנים היה שיטת עריכת מפקד האוכלוסין בשנת 1961, לפיה, כל מי שלא נפקד ולא היתה לגביו הודעת פטירה, נרשם כמי שעזב את הארץ. רישום זה מעיד על ההתייחסות השטחית של

¹⁰ הוועדה הציבורית 1986, עמ' 2–3.

¹¹ בעקבות כנס גדול של משפחות הנעדרים מטעם הוועדה הציבורית נתפרסם ב'דבר', שופרה של ההסתדרות הכללית, מאמר חריף ('הליכוד בעקבות ילדי תימן', 12.11.1985) הטוען כי הוועדה הציבורית מונעת משיקולים פוליטיים וכי ה'ליכוד' עומד מאחורי התעוררות הפרשה מחדש.

הפקידים ועל אטימות המנגנון הביורוקרטי, דבר שהוסיף לאי־האמון של משפחות הילדים, שממילא היו חשדנים מאוד כלפי הממסד ושלוחותיו. רישום זה התקבל כראיה נוספת לקונספירציה ולפשעים שבוצעו בילדי תימן הנעדרים.¹²

יצוינו בהקשר זה 'אירועי יהוד' שהתרחשו עשרה חודשים קודם לכן, לקראת סיום פעילותה של ועדת שלגי, כשעוזי משולם וחסידיו מעמותת 'משכן אוהלים' התבצרו בביתו ביהוד, בדרישה להקים ועדת חקירה ממלכתית. משולם ואנשיו טענו כי השב"כ מעורב בהשתקת הפרשה. זאת ועוד, מספר שבועות לפני אירועי יהוד כתב דובר הקבוצה נתן שיפריס, במכתב בן שמונה עמודים שהפיץ לאנשי ציבור ואקדמיה ב־14.3.1994: "ומשיפרוץ מאבק אגרסיבי וחסר פשרות בנושא זה, איני רואה דרך להיחלץ ממחול שדים זה, שיוביל למלחמת אחים".¹³ אכן, באפריל 1994 החלו האירועים הקשים בביתו של משולם. התנהגותם האלימה של המתבצרים, פריצת משטרת ישראל לבית והריגת החייל שלמה אסולין שהיה בין המתבצרים, זכו לתהודה חזקה בציבור ובתקשורת. בקרב יוצאי תימן בישראל נשמעה אמנם הסתייגות מדרך פעילותם האלימה של משולם ותומכיו, אך ניכרה גם הערכה כלפי דבקתו בדרישה להקמת ועדת חקירה ממלכתית ונכונותו להקרבה אישית. האשמותיו כלפי הממסד הגבירו מאוד את התמיכה בטענת הקונספירציה לפיה אכן התרחשו בראשית שנות המדינה 'חטיפות ואימוצים ממסדיים'. בעקבות פעילותו הסוערת והמתקשרת של משולם הוגשו 35 תלונות חדשות לוועדת שלגי. לפי הדו"חות של שתי הוועדות, הוגשו 643 תלונות: 552 ילדים נפטרו, 4 נמצאו חיים, וגורל 87 לא נודע. ועדת שלגי בדקה כ־10,000 תיקי אימוץ מן השנים 1949–1960, אך לא מצאה אף מקרה אחד שיש בו כדי לשפוך אור על גורל ילדי תימן. עוד לפני פרסום מסקנות הוועדה נשמעו טענות קשות נגדה, נגד היושב ראש ונגד החוקר עמי חובב, דבר שפגע באמינותה בעיני רבים מיוצאי תימן.

3. ועדת כהן־קדמי, 1995

כחודש בלבד לאחר הגשת הדו"ח של ועדת שלגי ועל רקע המחאה הציבורית הגוברת, החליטה ממשלת רבין ב־8.1.1995 (החלטה מס' 4647) להקים ועדת חקירה ממלכתית (ועדת חקירה על פי חוק). ההחלטה על הקמת ועדת חקירה היתה

¹² ראו לויטן תשע"א, עמ' 270–271.

¹³ כותרת המכתב: "הבהרות על פרשת חטיפתם ומכירתם הממוסדת של ילדי תימן, מזרח ובלקן בתקופת קום המדינה, ושאלות נוקבות שאין הממשל והעם יכולים עוד להתחמק מהן".

יוצאת דופן, שכן בתולדות המדינה הוקמו בסך הכול שתיים עשרה ועדות חקירה ממלכתיות. יתר על כן, היתה זו הפעם הראשונה שוועדת חקירה ממלכתית היתה אמורה לחקור סוגיה שכבר נבדקה בעבר בידי שתי ועדות (בירור) אחרות. ההחלטה למנות ועדת חקירה חדשה לפרשה הכאובה נבעה מארבע סיבות עיקריות:

(א) כשלון ועדת שלגי לשים קץ לפרשה.

(ב) הביקורת הנוקבת שנמתחה על דרכי עבודתה של ועדת שלגי.

(ג) המחאה הציבורית שנמשכה ואף גברה (ובכלל כך האירועים האלימים ביהוד).

(ד) מבחינת הממשלה כבר לא היה חשש פוליטי מפני גילויים אפשריים שתחשוף ועדת חקירה חדשה בשל השנים הרבות שחלפו מאז היעלמות הילדים.

ליושב ראש הוועדה מונה שופט בית משפט המחוזי בדימוס יהודה כהן ולצדו כיהנו האלוף במילואים דוד מימון (ממוצא תימני) ושופטת בית המשפט המחוזי בדימוס דליה קובל. השופט כהן פרש מתפקידו מסיבות בריאות ובשנת 1999 הוחלף על ידי שופט בית משפט העליון יעקב קדמי. גם בוועדה זו נמשכה החקירה מעבר למצופה ובדומה לוועדת שלגי עברו שש שנים מאז מינויה ועד לפרסום הדין וחשבון בנובמבר 2001. אך יש לציין, כי הוועדה פעלה באופן קפדני ביותר, ובניגוד לוועדת שלגי לא היו לה קשיי תקציב. כמו כן, היתה זאת ועדת החקירה הראשונה שלא מונתה בידי גורמים פוליטיים אלא בידי נשיא בית משפט העליון ובעלת סמכויות משפטיות רחבות. ועדת כהן-קדמי הגיעה למסקנה חד-משמעית, לפיה היעלמות ילדי תימן לא היתה כרוכה בחטיפה או באימוץ לא חוקי. בדין וחשבון שלה קבעה הוועדה, כי רוב הילדים אכן נפטרו, מלבד 56 שגורלם נותר עלום, מהם 33 מקרים חדשים שהובאו בפניה ר-23 מקרים שכבר חקרו הוועדות הקודמות. בסך הכול נעלמו 1033 ילדים, מהם נפטרו 972 ו-5 נתגלו בחיים.¹⁴

ועדת כהן-קדמי ביקרה בחריפות את המוסדות שפעלו בתקופת קליטת העלייה הגדולה ובהם הנהלת הסוכנות היהודית, הנהלות מחנות העולים והאחראים לבתי התינוקות, שנהגו בגישה המתנשאת וביחס משפיל כלפי העולים. גורמים אלו נשאו באחריות לניתוק הקשר בין התינוקות להוריהם. הנהלת הסוכנות היהודית לא טיפלה באופן מידי בשורשי תופעת ההיעלמות, למרות שכבר בשנת 1949 היתה מודעת לבעיה הכאובה. לא היו נוהלי איתור, דיווח וחידוש קשר בין בתי התינוקות למשפחותיהם והגורמים האחראים בסוכנות היהודית לא מילאו חובתם בעניין זה.

¹⁴ דו"ח קדמי, עמ' 22–27, 293–300.

עוד נכתב בדו"ח, כי לא היתה התנכלות לתינוקות של עולי תימן דווקא וכי היו גם מקרי היעלמות של ילדים בני עדות אחרות, אף שהתופעה היתה שכיחה יותר בקרב עולי תימן. עם זאת, ציינה הועדה את הקשיים המיוחדים הכרוכים בקליטת עולי תימן בכלל וילדי העולים בפרט, בעקבות מצבם הבריאותי הקשה.¹⁵

המשפטן פרופ' בועז סנג'רו ביקר באופן חריף את הדין וחשבון של הוועדה, על שלא חקרה את הסוגיה בדרך הנכונה בשל העדר המרכיב של 'חשד' בכל הנוגע לסוגיית הילדים שנעלמו. לדעתו, הוועדה תפקדה כבית משפט הדין בנתונים שהצדדים מביאים בפניו ולא כמו כוועדת חקירה שבסמכותה לבצע חקירות עצמאיות ויזומות. עוד טען סנג'רו, כי הוועדה דחתה את הטיעון של חטיפה ממסדית, אך לא בדקה את האפשרות של חטיפה מכוונת שאינה ממסדית.¹⁶

ה. הדרישה להקמת ועדת חקירה חדשה

כאמור, נשמעת לאחרונה שוב הדרישה להקמת ועדת חקירה ממלכתית. כדי לבחון דרישה זו יש לברר את מהותה של ועדת חקירה על פי חוק ואת נימוקי הדרישה. לפי החוק, ועדת חקירה ממלכתית היא ועדה ציבורית שהוקמה על פי החלטת ממשלת ישראל או החלטת הוועדה לביקורת המדינה של הכנסת,¹⁷ ומונתה על ידי נשיא בית המשפט העליון לשם בירורו המעמיק של נושא הנמצא במרכז סדר היום הציבורי. אולם הדבר ייתקל בבעיות לא פשוטות, משום שבדרך כלל ממשלות אינן מעודדות הקמת ועדות חקירה, בשל ההשלכות הפוליטיות האפשריות. באשר לוועדה לביקורת המדינה, הרי גם היא עשויה להסתייג מכך, כדי לא לפגוע במעמד הוועדות שכבר חקרו את פרשת ילדי תימן ובמיוחד לא לפגוע בוועדה האחרונה – ועדת כהן־קדמי. המסקנה היא שדרישה לחידוש החקירה עשויה לצאת מן הכוח אל הפועל, רק אם יעלו יוזמיה טיעונים כבדי משקל ומשכנעים.

ו. 'תאוריית הקונספירציה הממסדית' (הקשר הממסדי)

במוקד תאוריה זו עומדת הטענה שהילדים שנעלמו אומצו בידי משפחות אשכנזיות וחלק מהם אף הועברו לארה"ב למשפחות יהודיות חשוכות ילדים. זאת ועוד,

¹⁵ שם, עמ' 172–183, 320–321.

¹⁶ סנג'רו 2002; השור סנג'רו 2016.

¹⁷ בעקבות דיון בדו"ח של מבקר המדינה. החלטה כזו תקבל על פי הצעת המבקר או ביוזמת הוועדה; ראו חוק מבקר המדינה, התשי"ח-1958.

הממסד על שלוחותיו השונות היה מעורב באופן פעיל במעשים פסולים אלו. על כן נכשלו נסיונות ההורים לברר מה עלה בגורל ילדיהם, ואף יש שמשטרה הופעלה כדי 'להשתיקם'.¹⁸ תאוריה זו זכתה לחשיפה גדולה בעקבות פרסום כתבות בשבועון 'העולם הזה' ב-11.1.1968, ימים ספורים לאחר הקמת ועדת בהלול-מינקובסקי. תחת הכותרות 'ילדי תימן נמכרו לאמריקה' ו'ילד ב-\$5000' טענו עורכי השבועון, אורי אבנרי ושלוש כהן, כי הילדים שנעלמו בחיים, וכי בשל בצע כסף הם הועברו נמכרו לאימוץ למשפחות יהודיות חשוכות ילדים בארה"ב. ועדת בהלול-מינקובסקי חקרה את האשמות 'העולם הזה' ועורכיו נתבקשו להעביר את כל המידע שבידיהם. אולם במהלך החקירה התברר כי לא היו בידיהם ראיות של ממש לטענתם, אלא מידע כללי שהתייחס בעיקר לשמות ארבע משפחות יהודיות בצפון אמריקה שהיו חשודות בהחזקת ילדים תימניים. לאחר סיום עבודתה של הוועדה ועל פי המלצתה נבדק המידע בידי גורמי מודיעין ישראלים ונמצא חסר ביסוס.

'תאוריית הקונספירציה' זכתה לעדנה בעקבות פעילותם של משולם וחסידיו כשהתבצר בביתו ביהוד במרס 1994. כשנתבקש להעיד בפני ועדת כהן-קדמי ולהציג טיעוניו, התנה זאת בהקנת עדותו בשידור ישיר באמצעי התקשורת האלקטרוניים,¹⁹ דבר שלא היה בסמכות הוועדה. מכל מקום, צלמים מטעמו הסריטו את העדויות.²⁰ ש' זייד (תשס"ב), שבתה וחתנה נמנו עם חסידי משולם והיו בין המתבצרים ביהוד, תומכת ב'תאוריית הקונספירציה' בספרה 'הילד איננו: פרשת ילדי תימן', שהוקדש 'להורי הילדים החטופים'. לדבריה, הילדים שנעלמו נמסרו לאימוץ בארץ ובחו"ל, מהם תמורת כסף רב ועל ידי מוסדות רשמיים של מדינת ישראל, והמערכת הפוליטית והמשפטית עושות כל שביכולתן למנוע הגעת המידע לציבור.²¹ נ' שיפריס, דובר 'משכן אוהלים', נשאר אף הוא נאמן ל'תאוריית הקונספירציה'.²²

¹⁸ שובלי תשס"ב, עמ' 10.

¹⁹ ראו זולפן וגולדמן 2001.

²⁰ ועדת כהן-קדמי דחתה את 'תאוריית הקונספירציה', אך המשפטן סנג'רו (2002) טען כי לא בדקה אם היתה 'חטיפה לא ממסדית'.

²¹ זייד תשע"א, עמ' 313.

²² שיפריס 2003. שיפריס נעצר בעקבות חלקו בפרשת ההתבצרות בביתו של משולם, נשפט ונרדף למאסר של ארבע שנים בפועל ושנתיים על-תנאי (1632/95) משולם ואח' נ' מדינת ישראל, פ"ד מט(5) 534 בבית המשפט העליון בשבתו כבית-משפט לערעורים פליליים [8.2.96].

ז. המקרה של צילה לויין

דורשי הקמת ועדת חקירה חדשה בכלל, ותומכי 'תאוריית הקונספירציה' בפרט, מנסים למצוא ביסוס ותיוכין לדרישותיהם בהסתמך על סוגיית האימוץ של צילה לויין, אזרחית ישראלית ילידת 1948, המתגוררת בארצות הברית מאז 1980 ושבהיותה תינוקת אומצה בידי משפחת רוזנשטוק מקבוץ עין המפרץ. בקיץ 1997 באה לישראל ופנתה לרשויות הרווחה, כדי לברר אם היא נמנית עם הילדים התימנים שנמסרו לאימוץ. באמצעות עורך דינה, רמי צוברי, פרסמה את תמונתה ושמה בעיתון בתקנה שמישהו יזהה אותה. מרגלית עומייסי (מקודם קוממי ולאחר מכן ברזילי), שעלתה לישראל בעליית 'על כנפי נשרים' ושלטענתה ילדתה הקטנה נלקחה אז ממנה, הודיעה כי זיהתה את צ' לויין כבתה האבודה. שתייהן עברו בדיקת דנ"א על ידי דר' חסן חטיב, חוקר במעבדה הגנטית באוניברסיטה העברית ולפי ממצאיו הראשוניים אכן הן בנות משפחה. קביעתו עוררה הד רב והסיפור המרגש של איחוד משפחתי בין האם לבתה שנעלמה לפני עשרות שנים, זכה לתהודה רבה בתקשורת ובציבור הרחב. ואולם בדיקת דנ"א שנייה במכון לרפואה משפטית באבו כביר שללה את מסקנת דר' חטיב וקבעה כי אין הן בנות משפחה. עקב כך חזר דר' חטיב ובדק את ממצאיו והגיע למסקנה כי טעה בקביעתו הראשונה.

אך מעבר לבדיקה הגנטית, בדיקת הנתונים שמסר עו"ד רמי צוברי²³ מחזקת את הקביעה כי צ' לויין ומ' עומייסי אינן יכולות להיות אם ובת. בצו האימוץ של השופט מ' לנדוי מיום 6.2.1949 נאמר כי הבקשה לצו אימוץ ניתנה ב-18.11.1948, וכי מ' עומייסי עלתה לישראל בסוכות 1948.²⁴ ברם, הדבר בלתי אפשרי, כי באותה תקופה לא היתה כלל עלייה מתימן שכן השלטונות הבריטיים מנעו את העלייה מתימן מאז שנת 1944.²⁵ העלייה מתימן ועדן התחדשה רק בדצמבר 1948, כלומר חודש לאחר שכבר הוגשה בקשה לצו אימוץ לילדה האסופית כעבור חודשיים בפברואר 1949 בידי משפחת רוזנשטוק. זאת ועוד, מ' עומייסי הגישה כבר בחודש מרס 1967 תלונה לוועדת בהלול-מינקובסקי על היעלמות בתה סעדה קוממי.²⁶ מ'

²³ מפורטים בספר שפרסם אודות הפרשה, 'בעקבות אחיי האובדים' (צוברי 2000).

²⁴ שם, עמ' 29, 68.

²⁵ לויטן תש"ס, 35–40; לויטן תשע"ד, עמ' 207–225.

²⁶ דו"ח הוועדה, מקרה 326: מרגלית ברזילי, מקודם קוממי, עלתה ארצה מתימן ב-25.9.1949 לפי תעודת עולה 53433, ואתה באה אמה ובתה סעדה בת שנה. דו"ח ועדת שלגי מביא ממצא זה

עומייסיקוממיברזילי עלתה אפוא ארצה בסוכות 1949 ולא בסוכות 1948, כלומר כחצי שנה לאחר שצילה כבר אומצה, ומכאן שאין זו בתה הנעדרת. אך הנזק כבר נגרם: צילה ומרגלית סרבו לקבל את תוצאות הבדיקה הגנטית החוזרת ודבקו בממצאים המוטעים מן הבדיקה הראשונה. כך אף רבים מיוצאי תימן, שראו בזה אך נדבך נוסף באיבוד אמון הציבור במערכת הממסדית. המקרה של צ' לויין תאם להפליא את הנרטיב שנוצר לגבי 'פרשת ילדי תימן'. היה לה שם משפחה אשכנזי מובהק – לויין, ולפני כן רוזנשטוק, ומה עוד שהיא חיה בארה"ב, בהתאם לתאוריית הקונספירציה שהילדים שנעלמו הוברחו ונמסרו לאימוץ בארה"ב, אף שגדלה בישראל ועברה לארה"ב רק לאחר שבגרה. אולם שתיהן לא היו מוכנות להיפרד מחלום איחוד המשפחה ומ' עומייסי אף ביקרה בבית לויין בארה"ב.

ח. הנימוקים שבבסיס הדרישה להקמת ועדת חקירה חדשה

1. מצבם הגופני של הילדים

הטענה היא כי בניגוד לקביעת ועדות החקירה, מצבם הגופני של הילדים שנעלמו או שהועברו לטיפול רפואי היה טוב ולחילופין – לא כל כך חמור. זאת על סמך עדויות מאוחרות של הורי הילדים או של קרובי משפחה. אך עדויות מאוחרות אלו סותרות לעתים קרובות עדויותיהם של אותם אנשים בשלב יותר מוקדם של הפרשה.²⁷ גם המסמכים של הגורמים הרלוונטיים, כגון משרד הבריאות, ועדויות רופאים ועובדי הקליטה מתקופת העלייה הגדולה, מלמדים על מצבם הבריאותי הקשה של ילדי העולים. כך דר' אברהם שטרנברג, שהיה אחראי על השירות הרפואי לעולה, כתב כי לאור המצב לא היה מנוס מלהעביר 'עשרות ומאות' מילדי עולי תימן מבתי החולים לבתי התינוקות של ויצ"ו בירושלים, תל אביב וצפת.²⁸

של דו"ח ועדת בהלולמינקובסקי, עמ' 166–167, מקרה מס' 326. סעדה קוממי היתה אחד מ-22 הילדים שלפי מסקנות ועדת בהלולמינקובסקי גורלם לא נודע (צוברי 2000, עמ' 69–70). גביית עדויות לגבי אירועים שהתרחשו שנים רבות לפני מועד הריאיון הנו לעתים מורכב ובעייתי. מחבר מאמר זה ראיין במהלך השנים מאות משפחות של ילדים שנעלמו, בעיקר יוצאי תימן, ויש שנעשו ריאיונות חוזרים כעבור עשר ועשרים שנים. במקרים רבים שינו ההורים את גרסתם: בעוד שבראיון הראשון אמרו כי הילד היה חולה והם מסרוהו לטיפול ברצון, הרי כעבור שנים טענו כי הילד לא היה חולה ו/או שלא מסרוהו מרצון. בכמה מקרים, בעת שרואיינו בפעם השלישית, טענו כי לא רק שלא מסרוהו מרצון, אלא אף נלקח מהם בכוח או במרמה.

²⁸ שטרנברג תשל"ג, עמ' 76.

אף יש לזכור, כי חלק גדול מהורי הילדים ואנשים שעסקו בקליטת העולים כבר אינם בחיים. מאירה וייס דוגלת בגישה שונה לגבי בריאות ילדי העולים, שכן לדבריה מצבם הגופני היה אמנם ככי רע, אך גם היתה נטייה להדגיש את מצבם הרפואי הירוד של ילדי עולי תימן, כדי לבסס את ההגמוניה האשכנזית במדינה ולתייג את העולים החדשים כ'פרימיטיביים' ונחשלים הזקוקים לידה המושטת של יהדות אשכנז.

2. ועדות החקירה 'טייחו' את הפרשה ולא חקרו את גורל כל הילדים שנעלמו

הטענה היא כי מספר הילדים הנעדרים עולה בהרבה על 1033, שהוא המספר הכולל של מקרי היעדרות שנחקרו בידי שלוש הוועדות. יש משפחות, שילדיהם דווחו כנפטרים, הטוענות היום כי הילדים לא נפטרו אלא נעלמו וכי מדובר בין השאר במקרים חדשים שלא נבדקו בידי אף אחת משלוש הוועדות. כבר במכתב הנ"ל של נ' שיפרס משנת 1994, טענו משולם ותומכיו כי 'החטיפה הממסדית' הקיפה כ-4500 ילדים. באשר למספר המשוער של הילדים שנעלמו, הרי שכבר בראשית שנות השמונים במאה שעברה, טען מחבר מאמר זה כי היה גבוה מ-342 המקרים שנחקרו בידי ועדת בהלול-מינקובסקי. אולם מאז פעלו שתי ועדות חקירה נוספות, שפעילותן זכתה לחשיפה תקשורתית רבה ביותר. זאת ועוד, שתי הוועדות פרסמו באמצעי התקשורת קריאה למשפחות הילדים הנעדרים לפנות אליהן. המסקנה היא אפוא, כי במהלך חמישים השנים מאז היעלמות הילדים ועד לסיום עבודתה של ועדת כהן-קדמי בשנת 2001, יכול כל אדם להתלונן על היעלמות ילד פלוני. קשה אפוא לקבל היום תלונות חדשות לגבי היעדרות ילדים, כבסיס לדרישה להקמת ועדת חקירה חדשה. אין אלו אלא תלונות שיש לטפל בהן בחקירה משטרתית, ככל שהדבר ניתן לביצוע לאחר התקופה הארוכה שעברה מאז האירועים.

3. הגורמים הפוליטיים מינו ככוונה תחילה אנשים 'נוחים' לוועדת כהן-קדמי

הטענה היא כי מינויים אלו נעשו כדי שייכתב דו"ח נוח שלא יתגלה שהילדים שנעלמו אכן נחטפו ואומצו, דבר העלול לסבך את הגורמים הפוליטיים. הטענה מכוונת במיוחד נגד יושב הראש הראשון של ועדת החקירה הממלכתית השופט בדימוס יהודה כהן, ובמידה מסוימת גם נגד מחליפו שופט בית משפט העליון יעקב קדמי. אך למעשה הממשלה (או הוועדה לביקורת המדינה) היא המחליטה

על הקמת ועדת החקירה על פי חוק (ועדת חקירה ממלכתית) אך לא על מינוי החברים שבה מינוי חברי הוועדה ויושב הראש שלה, המתמנים על ידי נשיא בית המשפט העליון. נשיא בית המשפט העליון מאיר שמגר הוא שמינה את יהודה כהן כיושב ראש הוועדה ואת השופטת בדימוס דליה קובל והאלוף במילואים דוד מימון כחברי הוועדה. בעקבות מחלתו של יהודה כהן מינה נשיא בית המשפט העליון אהרון ברק את יעקב קדמי כיושב ראש הוועדה.

4. ילדים תימנים רבים שנעלמו ונמסרו לאימוץ נתגלו כעבור שנים ילדים שנעלמו אומצו ויש מקרים ידועים של ילדים תימנים שאומצו. מכאן ניתן להשליך על כל המקרים של ילדי תימן הנעדרים. אך למעשה רק מספר קטן ביותר נמצאו בידי משפחות מאמצות. כאמור, כבר ועדת בהלול-מינקובסקי הגיעה למסקנה כי ארבעה ילדים נמצאים בחיים (מלבד 22 המקרים שחוקרי הוועדה לא הצליחו לפענח).²⁹ שתי נערות נמצאו מאומצות ולימים התפרסם סיפורה של אחת מהן, מרים שוקר. למסקנת הוועדה בשני המקרים היה הליך האימוץ חוקי ועל כן לא ראתה מקום להפגיש בין ההורים הביולוגים לנערות המאומצות. אך אף שנראה כי המלצת הוועדה מעוררת תהייה ואף מקוממת, יש לזכור כי הליך האימוץ היה חוקי. עם זאת, הליכי האימוץ בתקופה הנדונה היו פשוטים יותר מזה המקובל היום בישראל. בית המשפט מחוזי היה מחליט כי ילד פלוני היה בר אימוץ והאימוץ היה מתבצע במהירות וללא קושי מיוחד. במקביל היתה אפשרות לעשות זאת באמצעות בית דין רבני.³⁰ מלבד מקרי האימוץ שחקרה ועדת בהלול-מינקובסקי ידועים מעט מאוד מקרים אחרים, כגון אימוצו של אורי וכטל מקרית אונו,³¹ תמר צוקר מחיפה וש"פ מבאר שבע (לימים התברר כי בניגוד לטענתו לא היה שייך ל'ילדי תימן הנעדרים'). בכל שלושת המקרים האלו הליך האימוץ בוצע על פי חוק. בחינה מדוקדקת של אימוץ ילדים מקרב עולי תימן מלמדת כי לא היו מקרי אימוץ יותר מכל עדה אחרת או קבוצת אוכלוסין אחרת בישראל.³² עם זאת אפשר לציין שני הבטים מיוחדים באימוץ ילדים תימנים:

²⁹ ילדה אחת, יונה בת אהרון כהן, נמצאה עם משפחתה הביולוגית. תלונת ההורים לא התייחסה אפוא להיעלמותה אלא לניסיון לטענתם לקחתה מרשותם (בהלול-מינקובסקי, מס' 301, עמ' 153-154; פרוטוקול ועדת השירותים הציבוריים מס' 99 מיום 18.6.1968).

³⁰ ראו לויטן תשע"א, עמ' 271.

³¹ או כפר אונו. אימוצו על ידי משפחה 'יקית' התפרסם פעמים רבות באמצעי התקשורת.

³² מעת לעת מופיעים בתקשורת דיווחים על ילדים שכביכול שייכים לפרשה העגומה, כגון כתבתה

(א) בעלייה הגדולה הגיעו לישראל כ-50.000 עולים מתימן מהם כ-600 יתומים.³³ הנסיון למצוא ליתומים אלו משפחות מאמצות מקרב 'ותיקי הישוב' נתקל בבעיה קשה. משפחות אלו, לרוב אשכנזיות, לא נטו בדרך כלל לאמץ ילדים תימנים, בשל הסטיגמה שדבקה בילדים מעולי המזרח, כאילו הם חולים ואף מתקשים בחשיבה מופשטת. בכלל, בעשור הראשון למדינת ישראל לא היה מחסור בילדים לאימוץ, לפי שהיה 'הצצע מספיק גדול' של ילדים אשכנזים בהירי עור.

(ב) גם במקרים המעטים של אימוץ ילדים מעולי תימן היתה בעיה מיוחדת: יהודי תימן לא הכירו את תופעת האימוץ המודרני ולא הבינו את מהותה. במקרה של מות ההורים בתימן היה מתבצע אימוץ של הילד על ידי משפחה קרובה כדי לגדלו ולמנוע את אסלומו הכפוי בידי השלטונות.

5. טענת הקברים הריקים

הטענה היא כי מן העובדה, שקברים המיוחסים לילדי תימן בבתי עלמין שונים בארץ, כגון בקרית שאול שבתל אביב ובסגולה שבפתח תקוה, נתגלו ריקים, עולה שהילדים לא נפטרו. מכל מקום, במהלך עבודתה של ועדת כהן-קדמי, אם כי לא ביוזמתה, נפתחו בדצמבר 1996 כמה קברים שיוחסו לילדים מעולי תימן שנפטרו בתקופה הנדונה ולא נמצאו ריקים, אם כי בחלק מן הקברים היה צורך לחפור לא רק את הקבר עצמו אלא גם את השטח הסמוך לו; זאת בשל הסחף באדמה החולית בעקבות ירידת גשמים במשך עשרות השנים שעברו מאז הכנת הקברים. בכמה קברים נמצאו עצמות של יותר מילד אחד.³⁴ הדרישה לפתיחת הקברים נבעה מן הטענה כי העצמות שנמצאו לא היו של ילדים קטנים, ולחילופין אף נטען כי כלל לא היו של בני אדם. אולם לטענות אלו לא נמצא תימוכין בשטח.³⁵

של יהודית יחזקאלי (ידיעות אחרונות, 17.2.2002), סיפורה של ציונה היימן משדמות דבורה שאימצה בני זוג מקיבוץ גינוסר. היימן טענה כי היא אחת מילדי תימן שנחטפו ונמסרו לאימוץ, ששמה האמתי ציונה סאלם וכי להוריה נמסר בזמנו שנפטרה ואף נקברה בהר המנוחות ירושלים. במטוס הראשון שנחת בלוד ב-16.12.1948 היו 140 יתומים ויתומות; ראו לויטן 'תשנ"ה, עמ' 480; הקונגרס הציוני תשי"א, עמ' 154, 172.

³⁴ חלק מילדי תימן נפטרו לפני שמלאו להם 30 יום ('נפלים') ונקברו בלי שום ציון מיוחד. ראו דו"ח קדמי עמ' 187-191, 308; לויטן 'תשע"א, עמ' 284-285; גולן ויוסיפון 1996. ³⁵ בריאיון לתכנית 'חטופים' בערוץ 10 (28.6.2016) טען עו"ד רמי צוברי כי ועדת קדמי לא יזמה מצידה פתיחת קברים משום שלא רצתה להתחקות על האמת.

6. אין מפרסמים את כל המסמכים הנוגעים לפרשת 'ילדי תימן'

הפרוטוקולים של ועדות החקירה, ובמיוחד אלו של ועדת כהן־קדמי לא פורסמו אלא נסגרו בפני הציבור לתקופה של שבעים שנה. אכן טענה זו צודקת ואין כל סיבה למנוע מן הציבור בכלל וממשפחות הילדים בפרט (ואף לחוקרים מן האקדמיה), גישה לכל הפרוטוקולים הרלוונטיים, כולל אלו של ועדת בהלול־מינקובסקי ושל ועדת שלגי. המשך החיסיון של הפרוטוקולים רק מחזק את האוחזים בתאוריית הקונספירציה. על כך יש להוסיף, כי מן העדויות בפני ועדת כהן־קדמי היתה עדות אחת שנשמעה בדלתיים סגורות. לדעת תומכי 'תאוריית הקונספירציה', יש בכל אלו להוכיח לכאורה כי המסד במדינת ישראל חושש גם היום לגלות את כל הידוע לו בפרשה.

עם זאת יש לציין, כי חלק גדול מן המסמכים פורסמו במהלך השנים, לבד ממסמכים ספורים ביותר הנוגעים לחקירות שנעשו בצפון אמריקה בעקבות המלצת דו"ח ועדת בהלול־מינקובסקי. שתי סיבות להחלטה להשאיר מסמכים אלו לפי שעה בגדר מסווגים:

- (א) במסמכים אלו מפורשים שמות המשפחות שלגביהן היה לכאורה מידע כי החזיקו או אימצו ילדים תימנים. אמנם החשד התברר כשגוי, אך חלק מן האנשים עדיין בחיים ופרסום שמותיהם עלול לפגוע בצנעת הפרט.
- (ב) פעילות החקירה מעבר לים בוצעה בידי סוכני המוסד בניגוד לחוק האמריקני ופרסום המסמכים עלול לסכך הן את מדינת ישראל והן את הסוכנים שחלקם עדיין בחיים.

יצוין כי כותב מאמר זה מחזיק בהעתקים ובציילומים של כל המסמכים הללו, וכי הוא שביקש כי עדותו משנת 1995 בפני ועדת החקירה הממלכתית תיעשה באופן חלקי בדלתיים סגורות. אולם כיום יש מקום לפרסם גם את המסמכים המסווגים הללו, לאחר הסתרת/מחיקת שמות הסוכנים ושמות המשפחות שהיו 'חשודות' בהחזקת ילדים תימנים.

7. אין מאפשרים מחקר אקדמי מתקדם על 'פרשת ילדי תימן'

שושי זייד טוענת כי בקשתה להתקבל ללימודי תואר שלישי בשלוש אוניברסיטאות ולערך מחקר על 'פרשת ילדי תימן', נדחתה בכולן. מסקנתה היא כי המוסדות

האקדמיים שותפים 'לחטא השתיקה' הקשור בפרשת זו.³⁶ כנגד כך יש לומר, כי אין כל צנזורה או פיקוח במוסדות האקדמיים במדינת ישראל באשר לתחומי מחקר או על נושאי מחקר ייחודיים. כך בשנים עשרה השנים האחרונות התפרסמו באוניברסיטה העברית ובאוניברסיטת בראילן שלוש עבודות מוסמך (מ"א) שעסקו בפרשת ילדי תימן הנעדרים.

לסיום פרק זה, הדין בטיעונים להקמת ועדת חקירה חדשה, מן הראוי להזכיר את הביקורת הנ"ל של ב' סגנריו על הדין וחשבון של ועדת כהן־קדמי, המעוגנת ביסודות משפטיים ואתיים. ברם, גם בביקורת זו אין כדי לבסס את הדרישה להקמת ועדה ממלכתית חדשה, שכן יש צורך להוכיח כי ניתן להגיע לממצאים חדשים, שלא היו בפני ועדת כהן־קדמי. בתנאים של היום (ספטמבר 2016), הסיכויים להקמת ועדת חקירה משפטית חדשה ל'פרשת ילדי תימן' אינם גדולים.

ט. גיבוש הנרטיב: ילדי תימן נחטפו ו/או אומצו ו/או הועברו לחו"ל

למרות הסבירות הנמוכה להקמת ועדת חקירה חדשה, אלא אם כן ימצאו ראיות חדשות, הרי שהנרטיב לפיו ילדי תימן נחטפו ו/או אומצו ו/או הועברו לחו"ל ממשיך להתקיים; ולא רק בקרב הורים או בני משפחה של ילדים שנעלמו, אלא, כאמור, גם בקרב בני הדור השני והשלישי של העולים בראשית שנות המדינה. הוא הדין לגבי רבים שאינם נמנים על קהילת יוצאי תימן, כגון אנשי אקדמיה המתקשים לקבל את ממצאי ועדות החקירה, כולל ועדת החקירה הממלכתית, היא ועדת כהן־קדמי. אף היו אנשי אקדמיה שאימצו ללא ביקורת את הנרטיב של 'תאוריית הקונספירציה' או לפחות משוכנעים כי ילדי תימן הנעדרים אכן נחטפו או הועלמו בכוונה תחילה. כך כתב פרופ' אסא כשר באוגוסט 1997:³⁷

פרשת ילדי תימן מצטיירת יותר ויותר כגידול פרא של הבחנה פסולה בין יוצאי אירופה ליוצאי תימן. גם היא מגלמת צורה מיוחדת של גזענות, אכזרית ומתועבת, ככל שיכולה להיות חטיפת ילדים מהוריהם על יסוד דעה קדומה. אינני יודע מי נושא באשמה לאפליה הגזענית של הילדים הללו ומשפחותיהם. אני יודע מי נושא באחריות לתיקון המעוות: אנחנו. אפילו מעט מדי ומאוחר מדי, המדינה חייבת לחפש כראוי, למצוא בהקדם, לאחד משפחות, לפצות ניזוקים, בפה מלא וביד רחבה.

³⁶ זייד תשע"ג, עמ' 104–109.

³⁷ מעריב, 29.8.1997, ארבע שנים לפני פרסום דו"ח קדמי.

לדעת מ' וייס הסיפור על אימוצם הכפוי של ילדי תימן מהווה עדות מקוממת לכוחו של 'כור ההיתוך', הדוקטרינה שביקשה לאחד בין כל פלגי העם היהודי וליצור מהם עם אחד, בעל שפה אחת ותרבות אחת, בארץ אחת. סיפורם של 'ילדי תימן' ממחיש לדעתה את הצד האפל של הקולקטיב.³⁸ לדעת ש' מדמוניגרבר, המזדהה עם הנרטיב של חטיפת ילדי העולים ואימוצם, משום שהיו זקוקים לחינוך מחדש ולהתאמה לתרבות המודרנית ששררה במדינת ישראל, פרשה זו מדגימה קשר יותר גדול של גזענות ופטרונות. לדבריה, אין פלא שהמופקדים על חינוך הילדים היו מעורבים בחטיפתם, לפי שהיו סבורים שבכך עזרו להם עצמם.³⁹ אף ג' ברקת-דניאלי, דוקטורנטית במחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת בראילן, אימצה את הגישה הטוענת כי ילדי תימן אכן נחטפו.⁴⁰

מכל האמור לעיל עולה, כי מבחינת בני המשפחה, יוצאי תימן ורבים אחרים נרטיב 'תאוריית הקונספירציה' כה מושרש והוא האמת הצרופה; אין הם מוכנים או יכולים לשנות את הנרטיב. אילכך, גם אם תוקם ועדת חקירה חדשה, יסרכו לקבל את ממצאיה, כפי שלא קיבלו את ממצאי ועדת כהן-קדמי, אלא אם יאומץ הנרטיב הקובע כי ילדי תימן אכן נחטפו. פעילי העמותות שנזכרו לעיל הצליחו, בשיתוף פעולה עם כמה עיתונאים, להעלות את הפרשה לראש סדר היום הציבורי במדינת ישראל. הפעילים, ובכללם אחים ואחיות של ילדים תימנים שנפטרו או נעלמו, מבקשים להעלות למרשתת את סיפוריהם, בעיקר אלה שעדיין לא סופרו, ואת כל המסמכים הרלוונטיים, כולל תמונות.⁴¹

י. אחרית דבר

למרות העבודה הרבה של ועדות החקירה, ובמיוחד ועדת כהן-קדמי, יש להדגיש כי היה אפשר לחקור את 'פרשת ילדי תימן' בשלבים יותר קרובים לתקופת קליטת העלייה והיעלמות הילדים. אילו נעשה הדבר, לא היתה הפרשה מתפתחת כפי שהתפתחה והיה ניתן לגלות את גורל כמעט כל הילדים הנעדרים. אף שמסקנת

³⁸ וייס 2001, עמ' 206–221 מאירה וייס, פרופ' אמריטוס באוניברסיטה העברית, כיהנה כראש הקתדרה לסוציולוגיה של הרפואה.

³⁹ מדמוניגרבר 2009, עמ' 12.

⁴⁰ ברקת-דניאלי תשע"ג, עמ' 110.

⁴¹ הדבר אף מצא ביטוי בהמלצה שב'דו"ח ועדת ביטון להעצמת מורשת יהדות ספרד והמזרח במערכת החינוך' לשלב את הפרשה בספרי הלימוד באזרחות (29.6.2016, עמ' 217)

מאמר זה היא כי אין תשתית משפטית להקמת ועדת חקירה חדשה, הרי עדיין יש כמה נושאים שראוי להקדם:

1. טענות הורים יוצאי תימן ביחס לנסיגות לקחת את ילדם וכי הם מנעו זאת; ידועים כשלושים מקרים מעין אלו. עניין זה לא נחקר עד כה לעומקו. ייתכן מאוד שמדובר בילדים תימנים שאמנם גדלו במשפחות של יוצאי תימן, אך לא במשפחותיהם הביולוגיות. בדרך זו קיימת אפשרות לאתר חלק מהילדים שוועדות החקירה השונות לא הצליחו לברר מה עלה בגורלם.
2. במהלך קליטת העלייה מתימן בישראל היו גם נשים צעירות שהיו נשואות לבעלים מבוגרים והורחקו מהם. סוגיה זו טומנת בתוכה בעיה הלכתית לא פשוטה, משום שככל הנראה נשים אלו לא קיבלו גט מבעליהן.
3. רכוש, תכשיטים, כתבי יד וספרים עתיקים שנלקחו/שנשדדו מן העולים. הדבר התחיל עוד בעדן בו היה מאופסן רכוש של חלק מעולי תימן לקראת העלייה לישראל והתופעות הפסולות והחמורות נמשכו גם לאחר העלייה לישראל. יש עדויות ומסמכים המוכיחים שאכן התרחשו מעשי שוד וגניבה של דברי ערך שהיו שייכים לעולי תימן.⁴²

עקרונית, יש שלוש חלופות באשר לגוף האמור לחקור את שלושת העניינים הללו: (א) משטרת ישראל; (ב) ועדת חקירה משפטית; (ג) ועדת חוקרים אקדמאים. מכל מקום, יש חשיבות רבה – הן במישור הציבורי והן במישור ההיסטורי – לכך שסוגיות האלו אכן ייחקרו בצורה רצינית. עליית יהודי תימן לישראל בעת החדשה בכלל, ועליית 'על כנפי נשרים' בפרט, מהוות פרקים משמעותיים ביותר בתולדות עם ישראל בעת החדשה. אם במהלך העליות היו צדדים אפלים, יש לגלותם בצורה אמיצה ולא לחשוש שמא יאפילו על הסיפור של חיסול גולת תימן והשתלבות יהודי תימן במדינת ישראל. אם לא ייעשה הדבר, עלול סיפור עליית יהודי תימן לישראל להיזכר בהיסטוריה דווקא בשל אירועים שלילים שהתלוו אליה.

ביבליוגרפיה

בהלולמינקובסקי 1968 דין וחשבון ועדת החקירה לגלוי ילדי תימן. משרד המשפטים, פתח תקוה

⁴² לויטן 1995, עמ' 382–383. העולים שהצליחו להוציא רכוש מתימן הוטסו ארצה כמו שאר העולים, ואלו המטען שלהם אופסן קודם בעדן ולאחר מכן נשלח לישראל דרך הים.

- ברקת-דניאלי תשע"ג גלית ברקת-דניאלי, פרשת ילדי תימן: היבטים משפטיים ותרבותיים, דברי סיכום ליום העיון: כאב, הכרה ומחילה. אפיקים קלח/קלט, עמ' 110.
- גולן ויוסיפון 1996 דורון גולן וגולן יוסיפון, תעלומת הקברים פתוחה. מעריב 8.2.1996
- הוועדה הציבורית 1986 הוועדה הציבורית לגילוי ילדי תימן הנעדרים: נימוקים לדרישה להקמת ועדת חקירה ממלכתית. ירושלים
- הקונגרס הציוני תשי"א הנהלת ההסתדרות הציונית והנהלת הסוכנות היהודית לארץ-ישראל, דין וחשבון על הפעולות בשנים תש"ז-תשי"א. ירושלים
- וייס 2001 Meira Weiss, *The Children of Yemen: Bodies, Medicalization and Nation Building. Medical Anthropology Quarterly* NS 15, pp. 206-221
- זולפן וגולדמן 2001 יוסי זולפן ועוגן גולדמן, מסמך רקע לדיון בנושא: ועדת חקירה ממלכתית 'לעניין היעלמם של ילדים מבין עולי תימן'. מוגש לוועדת הפנים ואיכות הסביבה. הכנסת, ירושלים
- זייד תשס"ב --, שושי זייד הילד איננו: פרשת ילדי תימן. ירושלים
- זייד תשע"א --, יחס הממסד לפרשת ילדי תימן במשך חמישים שנה. בתוך: אהרון גימאני, רצון ערוסי ושואל רגב (עורכים), בני תימן: מחקרים ביהדות תימן ומורשתה, עמ' 292-313. רמת גן
- זייד תשע"ג --, אסטרטגיית העלמת המידע בפרשת ילדי תימן. אפיקים קלח/קלט, עמ' 104-109
- לויטן 1983 דב לויטן, עליית "מרבד הקסמים" כהמשך לעליות מתימן מאז תרמ"ב: ניתוח סוציולוגי של עליתם וקליטתם של יהודי תימן בישראל בעת החדשה. עבודת מ"א, אוניברסיטת בראיילן. רמת גן
- לויטן תשנ"ה --, עליית יהודי תימן וייחודה. בתוך: יוסף דחוחי-הלוי (עורך), מבויעי אפיקים: ספר היובל, מחקרים במורשת יהדות תימן ותרבותה. עמ' 469-488. תל אביב
- לויטן תש"ס --, העלייה מתימן ועדן, בגלוי ובסתור. בתוך: חיים סעדון (עורך), העליות הגדולות מארצות האסלם (1948-1967), עמ' 35-40. ירושלים
- לויטן תשס"ה --, עליית יהודי תימן לישראל: הגשמת חלום או שבר חברתי? בתוך: אליעזר דון יחיא (עורך), בין מסורת לחידוש: מחקרים

- ביהדות, ציונות ומדינת ישראל, ספר זיכרון ליהושע קניאל, עמ' 379–403. רמת גן
- לויטן תשע"א --, פרשת ילדי תימן הנעדרים: האם אכן נחטפו ואומצו ילדי עולי תימן? בתוך: אהרון גימאני, רצון ערוסי ושאל רגב (עורכים), בני תימן: מחקרים ביהדות תימן ומורשתה, עמ' 251–291. רמת גן
- לויטן תשע"ד --, עליית יהודי תימן וקליטתם בישראל בתקופת מלחמת העולם השנייה: תקדים היסטורי לעלייה ולקליטה המונית. תימא ד, עמ' 207–225
- Shoshana Madmoni-Gerber, *The Israeli Media and the Framing of Internal Conflict: Yemenite Babies Affair*. New York 2009 מדמוניגרבר 2009
- סבירסקי 1981 שלמה סבירסקי, לא נחשלים אלא מנוחשלים: מזרחיים ואשכנזים בישראל, ניתוח סוציולוגי ושיחות עם פעילים ופעילות. חיפה
- סנג'רו 2002 בועז סנג'רו, באין חשד אין חקירה אמיתית: דו"ח ועדת החקירה הממלכתית בעניין פרשת היעלמותם של ילדים מבין עולי תימן. תיאוריה ובקורת 21, עמ' 47–76
- סנג'רו 2016 --, היעלמות ילדי תימן: כל כשלי ועדת החקירה הממלכתית. הארץ 13.7.2016
- צוברי 2000 רמי צוברי, בעקבות אחיי האובדים. פתח תקוה
- צוקר 1963 רות צוקר, עורי צפון בואי תימן. ירושלים
- צוריאל 1966 יוסף צוריאל, 12 אמהות מחפשות ילדיהן. מעריב 1.4.1966
- קדמי 2001 ועדת החקירה הממלכתית בעניין פרשת היעלמותם של ילדים מבין עולי תימן בשנים 1948–1954. ירושלים
- שובלי תשס"ב רפי שובלי, לקראת פרסום דו"ח ועדת החקירה הממלכתית לעניין ילדי תימן. אפיקים קכא/ב, עמ' 10
- שטרנברג תשל"ג אברהם שטרנברג, בהיקלט עם. תל אביב
- שיפריס 2003 נתן שיפריס, פרשת ילדי תימן הנעדרים. אפיקים קכג/קכד, עמ' 14–15
- שלגי 1994 דין וחשבון הועדה לביורור גורל ילדי תימן הנעדרים. משרד הפנים, ירושלים